

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रतिनिधित्व

गुरुप्रसाद पोखरेल^१

लेखसार

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा निम्नवर्गमाथि उच्चवर्गीय उत्पीडन, निम्नजात/जनजातिमाथि उच्चजातीय प्रभुत्व र अधीनस्थता तथा सोझा नारीमाथिको सामन्तवादी पितृसत्तात्मक पुरुष दबदबालाई प्रतिनिधित्व गराइएको छ। सर्वेक्षण, सूक्ष्म पठन तथा पाठविश्लेषणको विधि प्रयोग गरी समग्रमा विश्लेषणात्मक विधिमाफत सामान्यीकृत निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको यस अध्ययनमा तत्कालीन सामन्तवादी, प्रभुत्वशाली र अहङ्कारी उच्चवर्गीय, कथित उच्चजातीय र पितृसत्तात्मक पुरुषपक्षीय चिन्तन, चरित्र र तिनका व्यवहारको प्रतिनिधित्व गराई निम्न वर्गीय, निम्न जातीय र अबला निरीह नारी जीवनका यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि गरेको विभेद, दमन, शोषण र उत्पीडनका कारण वर्गीय सम्बन्ध विरोधाभासपूर्ण, शत्रुतापूर्ण, अमानवीय, असन्तुलित एवम् असमानतामूलक भएको छ। वर्गद्वन्द्व र सङ्घर्षका कारण उच्चवर्गले निम्नवर्गको हित चाहेको देखिँदैन। यी कथामा कथित उच्चजातले निम्नजातमाथि शत्रुतापूर्ण, अमानवीय र मानवहित प्रतिकूल व्यवहार गरेको देखाइएको छ र यसबाट शत्रुतापूर्ण जातीय सम्बन्ध प्रस्तुत भएको छ। यी कथामा कथित उच्चजातीय वर्चस्व छ र तल्लो जात भनिएका मानिसप्रति विभेद, शोषण, दमन र

उत्पीडनकारी व्यवहार गरी उपेक्षा भाव प्रस्तुत गरिएको छ। यी कथामा पुरुषले नारीमाथि गरेको विभेद, दमन र यौनशोषण र हिंसाका कारण विभेदकारी र उत्पीडनकारी लैङ्गिक सम्बन्ध अमानवीय, असमानतामूलक र असन्तुलित हुन पुगेको छ। पुरुषले नारीमाथि चरम हिंसा र विभेदजन्य दुर्व्यवहार प्रदर्शन गरेको छ। यी कथामा प्रस्तुत लैङ्गिक समस्याको मूल कारक तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्तात्मक संरचनायुक्त वर्चस्व, प्रभुत्व, अहङ्कार र दम्भ रहेको छ। पुरुषमुखी लैङ्गिक सम्बन्ध र पितृसत्ताकै केन्द्रमा लैङ्गिक विचारधारा प्रतिनिधित्व गराइएको यी कथामा वैरभावपूर्ण लैङ्गिक सम्बन्ध, नकारात्मक लैङ्गिक भूमिका, नारीमाथि परम्परागत उत्पीडनकारी पितृसत्ताको वर्चस्व, पुरुष प्रभुत्व, अधीनस्थता, यौनहिंसा, दमन, शोषण, उत्पीडन र आपराधीकरणको चित्रण गरिएको छ। यी कथामा स्थानीय सत्तामा उच्चवर्ग, उच्चजात र पुरुषप्रधान पितृसत्ताकै वर्चस्व रहेको देखाइएको छ। केन्द्रीय सत्तासम्मको पहुँचसमेत उच्चवर्ग, उच्चजात र पुरुषप्रधान पितृसत्ताकै भएका कारण श्रमको मूल्य निर्धारण, सामाजिक न्याय, श्रमको अतिरिक्त मूल्यको शोषणजस्ता कार्यमा उसले छुट पाएको तथ्य निष्कर्षका रूपमा सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रस्तुत छ।

शब्द कुञ्जी : उत्पीडन, प्रतिनिधित्व, विभेद, सङ्घर्ष, सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना

विषय परिचय

सामाजिक यथार्थवाद मानव जीवनको सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा व्याख्या गर्ने एउटा वैज्ञानिक दृष्टिकोण हो। साहित्यमा यसले समाजका कुरीति, अन्धविश्वास आदिको विरोध गर्छ र मानवीय जनजीवनका व्यवहार, संस्कार, रहनसहन र आचरणको यथातथ्य वर्णन गर्छ। यसले समाजलाई नजिकबाट नियाल्छ र त्यहाँका खराबीलाई देखाएर त्यसको निदान गर्न प्रेरित गर्दछ। नेपाली कथापरम्परामा गुरुप्रसाद मैनालीले 'नासो' कथा १९९२ मा प्रकाशन

गरेर सामाजिक यथार्थवादको प्रारम्भ गरेका हुन्। मैनालीले प्रारम्भ गरेको सामाजिक यथार्थवादलाई पुष्करशमशेर, पूर्णप्रसाद ब्राह्मण, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान, भीमनिधि तिवारी, कृष्णप्रसाद चापागाउँलगायतका कथाकारहरूले अगाडि बढाएका छन्। करिब तीन दशकसम्म प्रधान तथा त्यसपछि सहायक धाराका रूपमा विस्तारित यस मान्यताका निम्नवर्गीय समस्याको चित्रण, ग्रामीण जनजीवनका विषयको प्रस्तुति, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण, सामाजिक मूल्य-मान्यता र संस्कार, नारीका भोगाइ र अनुभूतिको अभिव्यक्ति, सामाजिक रूढि र अन्धविश्वासको चित्रण मुख्य विशेषता हुन्। सामाजिक यथार्थवादी कथामा सामाजिक कुप्रथा, सङ्कीर्ण रूढि, अन्धविश्वास, लैङ्गिक रूपमा व्यथा र वेदनाले छट्पटिएको नारी जीवन, उत्पीडन र तिनले देखाएको त्यागमय आदर्श, आर्थिक सङ्घर्ष र अभावग्रस्तता, उत्पीडित वर्ग, जाति र लिङ्ग तथा तिनीहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्य र मान्यताको प्रतिनिधित्व गराइएको हुन्छ (श्रेष्ठ, २०७०, पृ. ५२)। यसरी सामाजिक यथार्थवादी धाराका कथाले परिवर्तित राष्ट्रिय मूल्यलाई आत्मसात गरेको पाइन्छ।

प्रतिनिधित्व स्टुआर्ट हल (सन् १९३२-२०१४) द्वारा प्रस्तावित मान्यता (पृष्ठ राखौं) हो। यो भाषामार्फत अर्थको उत्पादन हो। सांस्कृतिक सन्दर्भमा कुनै वर्ग, लिङ्ग, जाति, राष्ट्रियताको उपस्थिति कृतिमा कसरी भएको छ, भन्ने कुराको खोजी नै प्रतिनिधित्व हो। साहित्यमा प्रतिनिधित्वको खोजी पछिपरेको समुदाय, निम्नवर्ग, लिङ्ग, महिला, जनजाति, दलित, अल्पसङ्ख्यक समूह, स्थान, भूगोल आदिका माध्यमबाट गरिन्छ। विमर्शात्मक संरचनाबाट नै अर्थको उत्पादन हुन्छ र त्यस अर्थले विभिन्न व्यक्ति, जाति, वर्ग, लिङ्ग आदिको प्रतिनिधित्वलाई सङ्केत गर्छ, भन्ने धारणा यसको छ। यही पद्धतिभित्र वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका मान्यता समेटिन्छन्। वर्गीय प्रतिनिधित्वले सामाजिक वर्गको उपस्थितिलाई जनाउँछ। जातीय प्रतिनिधित्वले हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्थामा प्रचलित नेपाली महाजातिभित्रका प्रचलित विभिन्न जाति तथा जनजाति व्यवस्थालाई जनाउँछ। लैङ्गिक प्रतिनिधित्वले सामाजिक संरचनामा महिला वा पुरुषको प्रतिनिधित्वको अवस्थालाई देखाउँछ। प्रस्तुत शोधकार्य (लेख) मा प्रतिनिधित्वका कोणबाट २०१७ पूर्वका सामाजिक

यथार्थवादी नेपाली कथामा वर्गीय, जातीय तथा लैङ्गिक प्रतिनिधित्व के कसरी प्रस्तुत भएको भन्ने विषयमा विश्लेषण एवम् मूल्याङ्कन गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाधारा, कथाकार र तिनका कृतिमा केन्द्रित भएर हालसम्म परिचयात्मक, साहित्येतिहासपरक, समालोचनात्मक एवम् शोधपरक अध्ययन-अनुसन्धान भएका छन् । यस धाराका कथाकार र तिनका कथासँग सम्बद्ध भएर लेखिएका पुस्तक, लेख तथा समालोचना पनि धेरै छन् । नेपाली कथासँग सम्बद्ध साहित्येतिहासका पुस्तकमा पनि यस धाराका कथा र कथाकारका बारेमा चर्चा भएको पाइन्छ । यस धाराका कथाकार र तिनका कथासँग सम्बद्ध भएर विद्यावारिधि, दर्शनाचार्य तथा स्नातकोत्तर तहका शोधकार्य भएका छन् । प्रस्तुत शोधकार्यका समस्यासँग सम्बन्ध राख्ने सैद्धान्तिक र प्रायोगिक अध्ययन भएका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रतिनिधित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधको मुख्य समस्यासँग सम्बन्ध राख्ने अध्ययन भने हालसम्म भएको देखिँदैन । यस अध्ययनमा नेपाली कथामा स्थापित प्राज्ञिक अध्ययनपरम्परामा आधारित कालविभाजनसम्बन्धी मान्यतालाई आधार बनाएर १९९२ देखि २०१६ सम्मका सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाकारका कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य

सांस्कृतिक अध्ययनान्तर्गत प्रतिनिधित्वसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली सामाजिक यथार्थवादी कथाको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत अध्ययनकार्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । सामाजिक यथार्थवादी कथामा वर्गीय प्रतिनिधित्वको पहिचान गर्नु, सामाजिक यथार्थवादी कथामा जातीय प्रतिनिधित्वको विश्लेषण गर्नु तथा सामाजिक यथार्थवादी कथामा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको विवेचना गर्नु यस अध्ययनकार्यका मुख्य उद्देश्यसँग सम्बद्ध अन्य उद्देश्यहरू हुन् ।

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत तथा सहायक सामग्री

सङ्कलनको मुख्य स्रोत पुस्तकालय कार्यलाई बनाइएको छ। सङ्कलित सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका रहेका छन्। यस शोधमा १९९२ देखि २०१६ सम्मका सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाकारका कथाहरूलाई मूल सामग्रीका रूपमा उपयोग गरी अध्ययन गरिएको छ। सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका कथाकृतिलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा र शोधका समस्यासँग सम्बद्ध राख्ने खालका अन्य समालोचना, टिप्पणी, लेख र सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका प्रवृत्ति र कथाकृतिबारे गरिएका समीक्षा, समालोचना, शोधपत्र तथा शोधप्रबन्ध आदि र प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तसँग सम्बद्ध राख्ने पुस्तक, लेख तथा पूर्वअध्ययनलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ।

१९९२ देखि २०१६ सम्मका जम्मा अड्डिस जना सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका मौलिक र सम्पादित गरी जम्मा त्रिपन्नवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन्। उक्त ५३ वटा कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित ५३० कथामध्ये जम्मा नब्बेवटा कथा प्रतिनिधित्वका दृष्टिले विश्लेषण गर्न उपयुक्त रहेका छन्। बाँकी कथा अन्य इतिहास, शारीरिक, मानसिक, राजनीतिक, व्यङ्ग्य आदि विभिन्न विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेका छन्। सर्वेक्षण गरिएका नब्बेवटा कथामध्ये वर्गीय प्रतिनिधित्वको मूल स्वर रहेका उनन्तिसवटा, जातीय प्रतिनिधित्वको मूल स्वर रहेका चौबिसवटा र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको मूल स्वर रहेका सैंतिसवटा कथा रहेका छन्। यस शोधमा वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको अवधारणाअनुरूप सर्वेक्षण गरिएका जम्मा नब्बेवटा कथामध्ये सोदेश्य नमुना छनोट विधिको उपयोग गरी छब्विसवटा कथाको मात्र विश्लेषण गरिएको छ। ती कथामध्ये प्रतिनिधित्वको सघनतालाई चाहिँ छनोटको मूल आधार बनाइएको छ। यस शोधमा वर्गीय प्रतिनिधित्वअन्तर्गत नौवटा, जातीय प्रतिनिधित्वअन्तर्गत आठवटा र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वअन्तर्गत नौवटा गरी जम्मा छब्विस कथाको विश्लेषण गरिएको छ। यस शोधमा विश्लेषणका लागि २०१६ अघि लेखिएका तर प्रकाशनचाहिँ २०१६ पछि भएका कथालाई यहाँ समावेश गरिएको छ।

प्रतिनिधित्वको सैद्धान्तिक अवधारणा

प्रतिनिधित्व सांस्कृतिक चिन्तक स्टुआर्ट हल (सन् १९३२-२०१४) ले प्रस्तुत

गरेको मान्यता हो । केही कुराको प्रतिनिधित्व गर्नु, यसलाई व्याख्या गर्नु वा चित्रण गर्नु, व्याख्या, चित्रण वा कल्पनाद्वारा मनमा राख्नु तथा हाम्रो मन वा चेतनामा हाम्रो अगाडि सादृश्यता स्थापित गर्नु प्रतिनिधित्व हो । त्यसै गरी प्रतिनिधित्व गर्नु भन्नाले प्रतीकत्व गर्नु, प्रतीक हुनु, प्रतिरूप हुनु, राम्रो हुनु वा प्रतिस्थापन गर्नु भन्ने हो (हल, सन् १९९७, पृ. १५) । हलले प्रतिनिधित्वलाई संस्कृतिको मुख्य/केन्द्रीय अभ्यास हो भनेका छन् । संस्कृति भनेको अर्थको आदानप्रदान हो । यो सहभागीहरूको संसारसम्बन्धी साझा धारणा/बोध हो । भाषा र अर्थ संस्कृतिको केन्द्र हो र भाषा जहिल्यै अर्थ र सांस्कृतिक मूल्यको मुख्य स्रोतका रूपमा रहेको हुन्छ । हलका अनुसार भाषा एक साधन हो, जसका माध्यमबाट सामाजिक जीवनका धारणा, विचार र भावना संस्कृतिमा प्रतिनिधित्व हुन्छन् । हलले भाषाका माध्यमबाट अर्थको उत्पादन प्रतिनिधित्व हो भनेका छन् ।

हलले प्रतिनिधित्व विभिन्न सामाजिक प्रयोगक्षेत्रसँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने धारणा राखेका छन् (हल, सन् १९९७, पृ. १) । हलका अनुसार भाषाबाट प्राप्त अर्थले मानिसका चालचलन, अभ्यास, परम्परा, मूल्यमान्यता तथा व्यवहारलाई प्रकटीकरण गर्छ । मानिसले भाषाबाट चिह्न, बिम्ब, प्रतीक (जस्तै ध्वनि, लिखित शब्द, विद्युतीय चित्र, वस्तु, साङ्गीतिक ऋङ्कार आदि) को प्रयोगद्वारा आफ्ना धारणा, विचार र भावना बाँड्छ । यसरी भाषा एक साधन हो, यसबाट मानिसका सोचाइ, भावना, धारणा तथा सांसारिक सम्पूर्ण वस्तुको प्रतिनिधित्व हुन्छ, जसका माध्यमबाट मानिसका धारणा, विचार र भावनाहरू संस्कृतिमा प्रतिनिधित्व हुन्छन् भन्ने कुरामा उनले जोड दिएका छन् (हल, सन् १९९७, पृ. २) । यसरी भाषाले प्रतिनिधित्वद्वारा काम गर्छ । हलका अनुसार भाषा प्रतिनिधित्वको मुख्य संयन्त्र हो । चित्रकला, सङ्गीत, सञ्चार, बिम्ब, सामाजिक विमर्श तथा क्रियाकलाप सबै प्रतिनिधित्व नै हुन् । त्यसकारण प्रतिनिधित्व हाम्रो पहिचान हो, परिचय हो र केन्द्रीय संस्कृति हो (हल, सन् १९९७, पृ. ५) । संस्कृति र भाषाका माध्यमबाट अर्थको उत्पादन, प्रसारण र वितरण हुन्छ । प्रतिनिधित्वले भाषाले कसरी अर्थ उत्पादन गर्छ भनेर मात्र निरीक्षण गर्दैन, यसले विमर्शले उत्पादन गरेको ज्ञान र शक्तिसँग जोड्ने काम पनि गर्छ ।

प्रतिनिधित्वले जातीय, जनजातीय, वर्गीय, लैङ्गिक आदि विमर्शहरूबीचको भिन्नता कसरी प्रस्तुत भएको छ, भनेर हेर्छ (हल, सन् १९९७, पृ. ८) । यसरी वास्तविक चिह्न, बिम्ब, चित्र, प्रतीक, कथन, शब्द, वाक्य तथा भौतिक स्वरूपको ध्वनिबाट अर्थको उत्पादन, प्रसारण र वितरण हुने हुनाले तिनै कुराको प्रस्तुतिबाट प्रतिनिधित्वको खोजी र विश्लेषण हुन्छ ।

संस्कृति/सांस्कृतिक अध्ययनमा यसको अर्थ कसरी निर्माण हुन्छ, भन्ने कुराको अध्ययन प्रतिनिधित्व हो । संस्कृति भनेको अर्थ दिन लगाउने तरिका/पद्धति हो । संसारलाई अर्थ दिनु हो, वस्तुलाई अर्थ दिनु हो तर यो एकलै गरिँदैन । यसमा कुनै अवधारणालाई साझा गरिन्छ र त्यसबाट अर्थ निस्कन्छ । पहिला साझा अवधारणात्मक चित्रका रूपमा निर्माण हुन्छ (हल, सन् १९९७, पृ. २२) । संसार छ, वस्तु छ तर त्यो अस्पष्ट छ । जबसम्म हामी त्यसलाई अर्थ दिँदैनौं, त्यसलाई अर्थापन गर्दैनौं, तबसम्म त्यो अस्पष्ट नै हुन्छ अनि अर्थ साझा अवधारणात्मक चित्र/बिम्ब (म्याप) बाट निर्मित हुन्छ । अवधारणाले अर्थ लगाउन, सोच्न, व्यक्त गर्न निर्देश/प्रेरित गर्छ (हल, सन् १९९७, पृ. २४) । भाषा, सङ्केत, बिम्बले कसरी अर्थ निर्माण गर्छन् त ? अर्थ कहाँबाट आउँछ र बिम्बको/पाठको साँचो अर्थ कसरी लगाइन्छ, भन्ने प्रश्नको उत्तरमा हलले प्रतिनिधित्वका प्रतिबिम्बात्मक, अभिप्रायमूलक, संरचनात्मक र विमर्शात्मक संरचना गरी चारवटा सिद्धान्त/दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । सत्यको अनुकरण प्रतिबिम्बात्मक प्रतिनिधित्व हो । यसमा जगत्का वास्तविक व्यक्ति, वस्तु, विचार, घटना तथा भाषिक प्रकार्य प्रतिबिम्बित हुन्छन् । अभिप्रायमूलक प्रतिनिधित्वमा वक्ता/लेखकले भाषाका माध्यमबाट विशिष्ट अर्थ प्रस्तुत गर्छ । संरचनात्मक प्रतिनिधित्वमा व्यक्तिगत प्रयोक्ताद्वारा वस्तुको अर्थ निर्धारित नभई सामाजिक चरित्रले अर्थ निर्धारण गर्दछ । हलले उल्लेख गरेको विमर्शात्मक संरचना फुकोको विमर्शलाई आधार बनाई प्रस्तुत गरिएको मान्यता हो र यसमा हरेक व्यक्तिले आफ्नो प्रतिनिधित्व आफैँमा मात्र गर्न सक्छ भन्ने मुख्य धारणा प्रस्तुत छ ।

प्रतिनिधित्वअन्तर्गत सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक, प्रशासनिक, आम सञ्चार आदि सामाजिक संरचनाका क्षेत्रमा कुनै पनि जाति, वर्ग तथा लिङ्गको

प्रतिनिधित्व कस्तो छ र भाषाले त्यस्ता हरेक समुदायको केकसरी प्रतिनिधित्व गरेको छ भन्ने कुराको अध्ययन हुन्छ। विमर्शात्मक संरचनाबाट नै अर्थको उत्पादन हुन्छ र त्यस अर्थले विभिन्न व्यक्ति, जाति, समुदाय, वर्ग, लिङ्ग, भाषा, भूगोल, स्थान, संस्कृति आदिको प्रतिनिधित्वलाई सङ्केत गर्छ (हल, सन् १९९७, पृ. २४-४६)। यही पद्धतिभिन्न वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका मान्यताहरू समेटिन्छन्। प्रतिनिधित्वका सन्दर्भमा हलले फुकोको सङ्कथनात्मक/विमर्शात्मक संरचनालाई एक प्रकार मानी सर्वाधिक महत्त्व दिएका छन्। सङ्कथनात्मक/विमर्शात्मक संरचनाबाट नै अर्थको उत्पादन हुन्छ र त्यस अर्थले विभिन्न व्यक्ति, जाति, वर्ग, लिङ्ग, मानसिकता, राष्ट्रियता, भूगोल, यौनिकता, काला जाति, सेता जाति, जनजाति, संस्कृति, कला, राजनीति आदिको प्रतिनिधित्वलाई सङ्केत गर्छ।

सांस्कृतिक अध्ययनका सन्दर्भमा प्रतिनिधित्वले अर्थको प्रस्तुतीकरण पाठमा कसरी भएको छ ? विभिन्न सन्दर्भमा अर्थको उत्पादन कसरी हुन्छ र पाठात्मक सन्दर्भमा प्रतिनिधित्व कसरी भएको छ ? भन्ने कुराको खोजी गर्दछ। प्रतिनिधित्व राजनीतिक, पहिचानात्मक वा अन्य प्रकृतिको पनि हुन्छ। यसरी सांस्कृतिक सन्दर्भमा कुनै वर्ग, लिङ्ग, जाति, भूगोल, राष्ट्रियताको उपस्थिति साहित्यमा कसरी भएको छ भन्ने कुराको खोजी नै प्रतिनिधित्व हो भन्ने हलको मान्यता रहेको छ।

फुकोले प्रतिनिधित्वलाई सामाजिक ज्ञानको उत्पादन गर्ने स्रोतका रूपमा अर्थात्एका छन्। फुकोले प्रतिनिधित्वमा ज्ञानको उत्पादन (अर्थ मात्र होइन) बारेमा चर्चा गरेका छन्। उनले शब्दमा ज्ञानको उत्पादन विमर्शमार्फत (भाषाबाट मात्र होइन) हुन्छ भनेका छन् (हल, सन् १९९७, पृ. ४२-४३)। विमर्श भाषाका माध्यमबाट ज्ञानको उत्पादन गर्ने कुरासँग सम्बन्धित छ तर सबै सामाजिक प्रचलनहरूमा अर्थ, अर्थका आकारहरू र व्यवहारमा गर्ने प्रभाव हुने भएका कारण सबै अभ्यासहरूमा एउटा विमर्शात्मक पक्ष रहेको हुन्छ (हल, सन् १९९२, पृ. ६२)। फुकोका तर्कअनुसार विमर्शले शीर्षकको निर्माण गर्छ, ज्ञानका अवयवहरू परिभाषित तथा उत्पादन गर्छ, कुनै शीर्षकका बारेमा कसरी अर्थपूर्ण तरिकाले कुरा गर्ने र कारणहरू प्रस्तुत गर्ने भन्ने कुरालाई

नियन्त्रित गर्छ र विमर्शले विचारहरूलाई कसरी अभ्यासमा ल्याइन्छ, र अरूको व्यवहारमाथि नियन्त्रण गरिन्छ, भन्ने कुरालाई समेत प्रभावित गर्छ (हल, सन् १९९२, पृ. ६२)। जसरी विमर्शले शीर्षकका बारेमा निश्चित तरिकाले कुरा गर्ने, बोल्ने तथा लेख्ने वा व्यवहार गर्ने तरिकाहरू परिभाषित गर्दै सर्वस्वीकार्य 'नियम लागु गर्छ,' त्यसरी नै विमर्शले विषयका बारेमा बोल्ने, व्यवहार गर्ने, वा त्यसको बारेमा ज्ञान हासिल गर्ने अन्य तरिकाहरूलाई नियन्त्रित गर्ने वा निषेध गर्ने 'नियमहरू बनाउने' समेत गर्छ। विमर्श कहिले पनि एउटा मात्र वाक्य, कथन, पाठ, कार्य वा स्रोतले बनेको हुँदैन। यसरी फुको कुनै परिघटना, वस्तु विभिन्न कालखण्डमा उही रूपमा रहँदैनन्, प्रत्येक कालखण्डमा विमर्शले ज्ञानको, त्यसको विषय र विषयीको र व्यवहारको उत्पादन गर्छ, जुन कालखण्डपिच्छे, फरक हुन्छ। तिनका बीच निरन्तरता अनिवार्य हुँदैन। एउटा विमर्शात्मक संरचनादेखि अर्को विमर्शात्मक संरचनामा ज्ञान भिन्न हुन पुग्छ। पूर्ववर्ती ज्ञानको परम्परा रहँदैन। कुनै पनि ज्ञान न त सार्वभौमिक हुन्छ, न त सत्य नै हुन्छ भन्छन्।

फुकोले विमर्शात्मक संरचनासम्बन्धी धारणा प्रस्तुत गर्दै यसलाई भाषिक व्यवहारका सन्दर्भबाट अध्ययन गरेका छन्। उनका दृष्टिमा भाषाको विकास र अर्थको उत्पादन निश्चित भौतिक र ऐतिहासिक अवस्थामा आधारित हुन्छ र यही निश्चित र निर्धारित ऐतिहासिक अवस्थामा निश्चित प्रकारको विमर्शको निर्माण हुन्छ। विमर्शले भाषा र अभ्यास दुवैलाई एकत्व गर्छ र भाषाका माध्यमबाट भौतिक विषय र सामाजिक अभ्यासका आधारमा ज्ञानको उत्पादन गर्छ (बार्कर, सन् २०००, पृ. ७६)। भौतिक विषय र सामाजिक अभ्यास भाषाभन्दा बाहिर रहे पनि तिनले अर्थ प्राप्त गर्ने माध्यम भाषा हो र तिनीहरू विमर्शका रूपमा आएपछि नै निश्चित दृष्टिकोण निर्माण गर्दछन्। यसरी विमर्शले ज्ञानको विषयलाई परिभाषित गर्छ र उत्पादन पनि गर्छ। यस्ता ज्ञान रूपहरूको अभ्यासका क्रममा भाषिक व्यवहारलाई सम्पन्न गर्ने गरी विमर्शहरू उत्पन्न हुँदै जान्छन् र ज्ञानका यी स्वरूप निर्माण गर्ने क्रममा विविध क्रियाकलापहरू सम्पन्न हुँदै जान्छन्। यसरी भाषिक व्यवहार र सामाजिक व्यवहारका यिनै क्रियाकलापहरूले विमर्श निर्माण गर्छन् भन्ने मान्यता फुकोको छ।

फुकोले सत्यको स्वरूप कहिल्यै सार्वभौमिक हुँदैन र यो सदैव आंशिक, स्थानीय र परिवर्तनशील हुन्छ भनेका छन् । उनका दृष्टिमा विमर्श न त सही हुन्छ न त गलत नै, वास्तवमा विमर्शलाई सत्यताका आधारमा पुष्टि गर्ने प्रयास नै गलत छ (फुको, सन् १९८०, पृ. १४) । फुकोका मान्यतामा विमर्श सत्य वा असत्य, विचारधारात्मक वा वैज्ञानिक, तार्किक वा अतार्किक जे भए पनि केही फरक पर्दैन । मूल कुरा त यसको सामाजिक प्रक्रिया हो र सामाजिक प्रक्रियामा विमर्शको निर्माण कसरी भएको छ भन्ने कुराको खोजी गर्नु हो । सत्तालाई नै जोड दिने फुकोले ज्ञान र सत्तालाई परिवार, वर्ग, जाति, लिङ्ग र समुदायगत सम्बन्धसम्म पुऱ्याएका छन् । विमर्शात्मक संरचनाबाट नै अर्थको उत्पादन र प्रसारण भई त्यस अर्थबाट नै प्रतिनिधित्वका विभिन्न आधारहरूको सङ्केत हुन्छ र ती सङ्केतबाट समाजका वर्ग, जाति, लिङ्ग, समुदाय, विचारधारा, ज्ञान, लैङ्गिकता र यौनिकता, जातीयता र जनजातीयता, पहिचान, राजनीति, संस्कृति, जीवनशैली, स्थान, भूगोल आदिको भाषिक रूपमा अर्थबोध हुने कुरा फुकोले उल्लेख गरेका छन् (फुको, सन् १९८०, पृ. १२४) । फुकोको यसै अवधारणालाई हलले थप व्याख्या गरेका हुन् ।

यसबाट साहित्यमा वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय वर्चस्व, पहिचान र प्रतिनिधित्वको अवस्था तथा समय, स्थान र सामाजिक समूहको परिवर्तनका कारण साहित्यिक पाठमा आएको परिवर्तनको खोजी र अध्ययन हुन्छ । हलले प्रतिनिधित्वको अध्ययनमा विभिन्न सामाजिक समूहहरूको प्रतिनिधित्व प्रमुख रूपमा रहन्छ र ती सामाजिक समूहअन्तर्गत जाति, वर्ग, लिङ्ग, यौनिकता आदिको प्रतिनिधित्व हुन्छ भनेका छन् (हल, सन् १९९७, पृ. ७२) । यसरी उनले विमर्शात्मक संरचनाबाट समाजमा वर्ग, जाति, लिङ्ग, स्थान, मानसिकता आदिको प्रतिनिधित्व हुन्छ भनेका छन् ।

विमर्शात्मक संरचना पद्धतिले कलाकृतिको विश्लेषण गर्दा कृतिमा व्यक्त सांस्कृतिक, वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वले कस्तो आर्थिक सामाजिक सम्बन्धलाई व्यक्त गरेको छ ? कृतिमा प्रभुत्वशाली वा अभिजात वर्गको वर्चस्वको स्थिति वा अभिव्यक्ति कस्तो छ ?, निम्नवर्गको अवस्था कस्तो छ ?, उनीहरूको सङ्घर्ष तथा चेतनाको अवस्था कस्तो छ ? (हल, १९९७, पृ.

२३५) ?, कसरी सहमतीय पद्धतिका माध्यमबाट उत्पीडनमूलक संरचना वा व्यवहारलाई उत्पीडितहरूले सहने काम गरेका छन् र त्यसमा विचारधाराको भूमिका कस्तो छ ?, परिवर्तित परिस्थितिमा निम्नवर्गले उच्चवर्गीय प्रभुत्वका विरुद्ध सङ्घर्ष र प्रतिरोध गर्दै कसरी आफ्नो पहिचान बनाइरहेको छ र कसरी अभिजातीय केन्द्रीयता विघटित हुँदै छ ?, उच्चजात र निम्नजातको सम्बन्ध र भूमिका कस्तो छ ?, निम्नजातका मानिस कसरी उत्पीडनमा परेका छन् ? (हल, सन् १९९७, पृ. २७६-७७) ?, यौनिकता र लैङ्गिकताका कारण नारीमाथिको उत्पीडन तथा लैङ्गिक पहिचानको अवस्था कस्तो छ (हल, सन् १९९७, पृ. ३२९) ? जस्ता प्रश्नको उत्तर खोज्ने काम हुन्छ ।

सांस्कृतिक अध्ययनले मूलतः प्रतिनिधित्वलाई जोड दिन्छ । यसका दृष्टिमा संस्कृति भनेकै अर्थको उत्पादन र वितरण हो । अर्थ प्रतिनिधित्वको व्यवस्थाबाट निसृत हुन्छ । पाठमा प्रयुक्त भाषा र अन्य गैरभाषिक सङ्केतहरूले विमर्शात्मक संरचनामा अर्थको उत्पादन गर्छन् र त्यस अर्थले विभिन्न व्यक्ति, समुदाय, जाति, लिङ्ग, समूह, स्थान, विचारधाराको प्रतिनिधित्वलाई सङ्केत गर्छ । त्यस्तो प्रतिनिधित्वले तिनका विभिन्न खाले पहिचानलाई व्यक्त गर्छन् र शक्ति सम्बन्धमा तिनको हैसियतलाई स्पष्ट पार्छन् (पाण्डेय, २०७३, पृ. ८९) । समाज शक्तिसम्बन्धमा अडिएको हुन्छ र त्यस सम्बन्धमा कोही प्रभुत्वशाली हैसियतमा रहन्छन् र कोही अधीनस्थ/सीमान्तीकृत अवस्थामा रहन्छन् ।

तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा रहेका मूलधार वा परिधीय वर्गको प्रतिनिधित्व कति मात्रामा गराइएको छ, पाठमा कुन वर्गलाई महत्त्व दिइएको छ, समाजमा रहेका जाति, वर्ग, धर्म, लिङ्ग आदि समुदायका मानिसको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक अवस्था कस्तो छ, समाजमा कुन जाति, वर्ग र लिङ्गको प्रभुत्व स्थापित छ, तीमध्ये लेखकले कुनलाई प्राथमिकता दिएको छ ? जस्ता कुराको खोजी प्रतिनिधित्वअन्तर्गत गरिन्छ (गुरुड, २०७०, पृ. १०७) । राजनीतिक अर्थमा यस शब्दले कुनै वर्ग, समाज वा स्थान विशेषका जनताको काम गर्ने जिम्मेवारी पाउनु वा लिनु भन्ने जनाउँछ भने साहित्यमा विभिन्न समुदाय वा वर्गका बारेमा लेख्दा भाषाका माध्यमबाट गरिने

प्रतिनिधित्व भन्ने बुझिन्छ (गुरागाई, २०७०, पृ. २५) । यसमा समाजको संरचना कसरी निर्माण भएको छ र त्यसमा जनताको प्रतिनिधित्व कस्तो छ भन्ने हेरिन्छ ।

समग्रमा प्रतिनिधित्व स्टुअर्ट हलको अवधारणा हो र यो सांस्कृतिक अध्ययन पद्धतिकै एक पाटोका रूपमा विकसित मान्यता हो । समाजका राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आदि क्षेत्रमा व्यक्ति/समुदायको उपस्थिति प्रतिनिधित्व हो । कुनै वर्ग, लिङ्ग, जातिको उपस्थिति साहित्यमा कसरी भएको छ भन्ने कुराको खोजी प्रतिनिधित्व हो । अर्को अर्थमा साहित्यिक पाठमा प्रयुक्त अर्थको खोजी प्रतिनिधित्व हो र साहित्यिक कृतिमा आएका पात्र, विषय वा चिन्तनले नै व्यक्ति/समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका हुन्छन् । यो भाषाको संरचनाबाट नियन्त्रित र निर्देशित हुन्छ । यसले अर्थको उत्पादन, प्रसार, उपभोग र नियन्त्रण गर्छ र त्यस्ता अर्थहरू वर्ग, जाति, लिङ्ग, राष्ट्रियता आदिबाट आएका हुन्छन् । प्रतिबिम्बात्मक, अभिप्रायमूलक, संरचनात्मक र विमर्शात्मक संरचना गरी प्रतिनिधित्वका चारवटा प्रकार रहेका छन् । सत्यको अनुकरण प्रतिबिम्बात्मक प्रतिनिधित्व हो ।

यसमा जगत्का वास्तविक व्यक्ति, वस्तु, विचार, घटना तथा भाषिक प्रकार्य प्रतिबिम्बित हुन्छन् । अभिप्रायमूलक प्रतिनिधित्वमा वक्ता/लेखकले भाषाका माध्यमबाट विशिष्ट अर्थ प्रस्तुत गर्छ । संरचनात्मक प्रतिनिधित्वमा व्यक्तिगत प्रयोक्ताद्वारा वस्तुको अर्थ निर्धारित नभई सामाजिक चरित्रले अर्थ निर्धारण गर्दछ । हलले उल्लेख गरेको विमर्शात्मक संरचना फुकोको विमर्शलाई आधार बनाई प्रस्तुत गरिएको मान्यता हो र यसमा हरेक व्यक्तिले आफ्नो प्रतिनिधित्व आफैँमा मात्र गर्न सक्छ भन्ने मुख्य धारणा प्रस्तुत छ । यसअन्तर्गत सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक, प्रशासनिक, आम सञ्चार आदि सामाजिक संरचनाका क्षेत्रमा कुनै पनि जाति, वर्ग तथा लिङ्गको प्रतिनिधित्व कस्तो छ र भाषाले त्यस्ता हरेक समुदायको केकसरी प्रतिनिधित्व गरेको छ भन्ने कुराको अध्ययन हुन्छ ।

विमर्शात्मक संरचनाबाट नै अर्थको उत्पादन हुन्छ र त्यस अर्थले विभिन्न व्यक्ति, जाति, समुदाय, वर्ग, लिङ्ग, भाषा, भूगोल, स्थान, संस्कृति आदिको

प्रतिनिधित्वलाई सङ्केत गर्छ। यही पद्धतिभित्र वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका मान्यताहरू समेटिन्छन्। वर्गीय प्रतिनिधित्वले सामाजिक वर्गको उपस्थितिलाई जनाउँछ। यसले कुनै पनि कृतिभित्र कुन वर्गलाई केन्द्रमा र कुन वर्गलाई परिधिमा राखेको छ, भाषा, समय र भूगोलले कहिले, कहाँ र कुन अवस्थाको कसरी प्रतिनिधित्व गरेको छ, भन्ने कुराको खोजी गर्दछ। जातीय प्रतिनिधित्वले हिन्दु वर्णाश्रम व्यवस्थाको परम्परामा प्रचलित तत्कालीन जाति व्यवस्थालाई जनाउँछ। यसले कुनै पनि कृतिभित्र कुन जातलाई केन्द्रमा र कुन जातलाई सीमान्तमा राखेको छ र भाषा, समय तथा भूगोलले कहिले, कहाँ र कुन जातको कसरी प्रतिनिधित्व गरेको छ भन्ने खोजी गर्दछ। त्यसै गरी लैङ्गिक प्रतिनिधित्वले सामाजिक संरचनामा महिला, पुरुष वा तेस्रो लिङ्गीको प्रतिनिधित्वको अवस्थालाई देखाउँछ। कुनै पनि कृतिभित्र उनीहरूको अनुभूतिको प्रतिनिधित्व भएको छ कि छैन भन्ने कुराको खोजी गर्दछ। यस अध्ययनमा सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रस्तुत नेपाली समाजमा निहित वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक समस्यालाई कथा विधामा प्रतिनिधित्वको कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ।

विश्लेषण र परिणाम

प्रस्तुत अध्ययनमा वर्गीय प्रतिनिधित्वका कोणबाट पूर्णदास श्रेष्ठको 'सत्यको बाटोमा', कृष्णप्रसाद चापागाईंको 'दाङका थारू', तेजबहादुर प्रसाईंको 'फोपडीको आँशु', भीमनिधि तिवारीको 'ऐन बमोजिम !', माधव भण्डारीको 'खेतीको फल', दौलतविक्रम बिष्टको 'राजीनामा', दलभञ्जन कार्कीको 'विदा', कृष्णबम मल्लको 'तेसू खोलो' र कृष्णप्रसाद सर्वहाराको 'तोर्मे' गरी नौवटा कथाको विश्लेषण गरिएको छ। जातीय प्रतिनिधित्वका कोणबाट गुरुप्रसाद मैनालीको 'पापको परिणाम', लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'मर्स्याङ्दी', कृष्णप्रसाद चापागाईंको 'कामत', कृष्णबम मल्लको 'हली', बल्लभमणि दाहालको 'को अटेरी?', कृष्णप्रसाद सर्वहाराको 'ऊ रुन थाल्यो', चूडामणि रेग्मीको 'वेश्या' र मुकुन्द ढुङ्गेलको 'त्याग' गरी आठवटा कथाको अध्ययन गरिएको छ। त्यसै गरी लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका कोणबाट गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो', पूर्णदास श्रेष्ठको 'समाजको अञ्चलमा', पूर्णप्रसाद ब्राह्मणको 'म लोग्ने हुँ', कृष्णप्रसाद

चापागाईको 'दोषी को?', भीमनिधि तिवारीको 'धाई', कवीन्द्रमान सिंहको 'त्यो पहाडी कन्या', कोशराज रेग्मीको 'छोरीको जात', माधव भँडारीको 'तीज' र शशिकला शर्माको 'सामाजिक क्रान्ति' गरी नौवटा कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनकार्यमा उल्लेख गरिएका समस्याको प्राज्ञिक समाधानका लागि सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाकारका कथाको विश्लेषणका लागि सांस्कृतिक अध्ययनान्तर्गतको प्रतिनिधित्वलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । यसमा प्रतिनिधित्वान्तर्गतका विभिन्न मान्यतामध्ये वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । प्रतिनिधित्वले कुनै पनि पाठ/कृतिभित्र के कस्तो वर्गीय, जातीय तथा लैङ्गिक प्रतिनिधित्व केकसरी गरिएको छ, त्यसको वस्तुपरक ढङ्गले अध्ययन गरिनु पर्दछ, भन्ने मान्यता राख्दछ । यस शोधमा नेपाली कथापरम्परामा १९९२ देखि २०१६ सम्मका सामाजिक यथार्थवादी कथाधाराका कथाकारका प्रतिनिधि कथाको विस्तृत, सघन एवम् सूक्ष्म पठन गरी मूल समस्याको प्राज्ञिक समाधानमा पुगिएको छ ।

प्रतिनिधित्वसम्बन्धी मान्यतामा आधारित भई सामग्रीको विश्लेषण गरिने हुनाले यस शोधमा ज्ञान प्रतिपादन निगमनात्मक विधिबाट निर्दिष्ट रहेको छ, भने सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषणका क्रममा आंशिक रूपमा आगमनात्मक विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ । यस शोधमा नयाँ सिद्धान्तको स्थापना गर्ने उद्देश्य नराखी स्थापित सिद्धान्तको प्रयोगद्वारा सामग्रीको व्याख्या र विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा स्टुअर्ट हलले निर्दिष्ट गरेका प्रतिनिधित्वका प्रतिबिम्बात्मक, अभिप्रायमूलक, संरचनात्मक र विमर्शात्मक संरचना पद्धतिमध्ये विमर्शात्मक संरचनाको पद्धतिान्तर्गत समेटिने वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका कोणबाट वस्तुपरक ढङ्गले विश्लेषण गरिएको हुनाले प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । प्रस्तुत शोधमा ऐतिहासिक, सर्वेक्षणात्मक, सूक्ष्म पठन तथा पाठविश्लेषणको विधि प्रयोग गरिएको छ, र विश्लेषणात्मक विधिमारफत सामान्यीकरण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रस्तुत वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्व विश्लेषणलाई यहाँ क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा वर्गीय प्रतिनिधित्व

वर्गीय प्रतिनिधित्वका लागि वर्गीय अन्तःसम्बन्ध, वर्गीय हित, वर्गीय चेतना, वर्गसङ्घर्ष र वर्गीय विभेद, शोषण र उत्पीडनअन्तर्गत ३/३ वटा आधारबाट छनोट गरिएका सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाको विश्लेषणको सार प्रस्तुत गरिएको छ ।

वर्गीय अन्तःसम्बन्ध - तत्कालीन विद्यमान सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना र उत्पादनका साधनमाथिको सामन्तकै पहुँचका कारण वर्गीय सम्बन्ध शत्रुतापूर्ण बनेको देखिन्छ। 'सत्यको बाटो', 'दाडका थारु', 'भोपडीको आँसु' कथामा उच्चवर्गले निम्नवर्गको जायजैथा कब्जा गरेर तथा घरबास हडपेर, श्रमको शोषण गरेर, 'ऐनबमोजिम !', र 'राजीनामा' कथामा घृणा गरेर, हत्या गरेर, षडयन्त्रपूर्वक सम्पत्ति हडपेर र जेल हालेर तथा 'खेतीको फल', 'बिदा', 'तोमै' र 'तेसू खोलो' कथामा निम्नवर्गमाथि उच्चवर्गले गरेको चरम शोषण र अन्यायका कारण वर्गीय सम्बन्ध शत्रुतापूर्ण बनेको छ। उच्चवर्गको निम्नवर्गमाथिको उत्पीडनका कारण यी कथामा प्रस्तुत वर्गीय अन्तःसम्बन्ध असन्तुलित बनेको छ। यी कथामा असन्तुलित र शत्रुतापूर्ण वर्गीय अन्तःसम्बन्धलाई प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र तथा घटनाको प्रस्तुतीकरण भएको छ।

वर्गीय हित - 'खेतीको फल' र 'बिदा' कथामा निम्नवर्गमा सवर्गीय हितको चेतना उदय हुन नसकेको, 'सत्यको बाटोमा', 'दाडका थारू', 'भोपडीको आँसु', 'तोमै' र 'तेसू खोलो' कथामा वर्गीय हितको उदय भएर पनि सार्थक निष्कर्षमा पुग्न नसकेको अनि 'ऐनबमोजिम !', र 'राजीनामा' कथामा निम्नवर्गीय हित विभाजित भएको देखाइएको छ। तत्कालीन समाजमा विद्यमान सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनाका कारण उच्चवर्गीय हित संरक्षित बनेको हुनाले निम्नवर्गको हित कमजोर भई वर्गीय हित असन्तुलित र अमानवीय बनेको देखिन्छ। आफ्नो वर्गीय स्वार्थका कारण नै उच्चवर्गले निम्नवर्गको हित चाहेको देखिँदैन। यी कथामा सवर्गी हितको रक्षार्थ उच्चवर्ग लागेको र उसले विरोधी वर्ग (निम्नवर्ग) को हित चाहेको देखिँदैन।

वर्गीय चेतना - तत्कालीन समाजमा विद्यमान सामन्तवादी विमर्शात्मक

संरचनाका आधारमा निर्मित ज्ञानको स्थापना र प्रसारण भएका कारण नै 'खेतीको फल' र 'विदा' कथामा निम्नवर्गमा चेतनाको उदय हुन नसकेको, 'सत्यको बाटो', 'दाडका थारू', 'भोपडीको आँसु', 'तोर्मे' र 'तेसू खोलो' कथामा वर्गीय चेतनाको उदय भएर पनि सार्थक निष्कर्षमा पुग्न नसकेको अवस्था छ। त्यस्तै 'ऐनबमोजिम !', र 'राजीनामा' कथामा निम्नवर्गीय चेतना विभाजित भएको हुनाले विश्लेष्य कथामा प्रस्तुत निम्नवर्गीय चेतना उच्चवर्गीय स्वार्थबोधका कारण विभाजित र कमजोर बनेको छ। निम्नवर्गमा उच्चवर्ग विरोधी चेतना भित्रभित्रै अड्कुरण भए तापनि त्यो बाहिर प्रकट हुन सकेको छैन।

वर्गसङ्घर्ष - तत्कालीन सामन्तवादी समाजमा विद्यमान विमर्शात्मक संरचनाका आधारमा निर्मित ज्ञानको स्थापना र प्रसारण भएका कारण 'खेतीको फल' र 'विदा' कथाअन्तर्गत निम्नवर्गमा सङ्घर्षको चेतना प्रकट हुन सकेको छैन। 'सत्यको बाटोमा', 'दाडका थारू', 'भोपडीको आँसु', 'तोर्मे' र 'तेसू खोलो' कथामा वर्गसङ्घर्षको चेतना प्रकट भएको छ तर त्यसले सङ्गठित स्वरूप ग्रहण गर्न सकेको छैन। 'ऐनबमोजिम !', र 'राजीनामा' कथामा निम्नवर्गीय सङ्घर्षको चेतना विभाजित भएको छ तापनि निम्नवर्गको वर्गसङ्घर्ष उच्चवर्गको अधीनस्थता, वर्चस्व र स्वार्थका कारण बाहिर प्रकट हुन सकेको छैन। यी कथामा सामन्त र मजदुरबिचको सङ्घर्ष देखाइएको प्रसङ्ग निम्नवर्गमाथिको दमन र उत्पीडनमा केन्द्रित रहेको छ।

वर्गीय विभेद, शोषण र उत्पीडन - प्रस्तुत कथामा समाजमा स्थापित ज्ञान, सामाजिक सत्ता वा प्रभुत्व र उत्पादनका साधनमाथि उच्चवर्गीय वर्चस्व र अधीनस्थता रहेको हुनाले निम्नवर्गमाथि अमानवीय ढङ्गको विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडन भएको देखाइएको छ। सामन्तवादी समाजको तत्कालीन विमर्शात्मक संरचना नै निम्नवर्गमाथि अत्याचार गर्नु रहेको देखिन्छ। निम्नवर्गका जीवनयापनका हरेक कोणमा उच्चवर्गको अत्याचार रहेको देखाइएको छ। यी कथामा उच्चवर्गीय सामाजिक प्रभुत्व, बल, अहङ्कार, दम्भ र अधीनस्थताका कारण निम्नवर्ग चरम उत्पीडनबोध गर्न विवश बनेको देखाइएको छ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा जातीय प्रतिनिधित्व

जातीय प्रतिनिधित्वका लागि जातीय अन्तःसम्बन्ध, जातीय विभेद र जातीय शोषण र उत्पीडनअन्तर्गत ३/३ वटा आधारबाट छनोट गरिएका सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाको विश्लेषणको सार प्रस्तुत गरिएको छ ।

जातीय अन्तःसम्बन्ध - 'पापको परिणाम' र 'मर्स्याङ्दी' कथामा जातकै आधारमा सामाजिक, आर्थिक र प्रशासनिक क्षेत्रबाट एकल्याएर, 'कामत', 'हली', 'को अटेरी ?' र 'खेतीको फल' कथामा निम्नजातको श्रमको शोषण गरेको देखाइएको छ । 'ऊ रुन थाल्यो' कथामा अत्यन्त अपमान र घृणा गरेको देखाइएको छ । त्यस्तै 'त्याग' र 'वेश्या' कथामा सामाजिक वहिष्करणमा पारेर तत्कालीन कथित उच्च जातले कथित निम्न जात/जनजातिमाथि ज्यादै अन्याय र अत्याचार गरेको देखाइएको छ । यसबाट तत्कालीन जातीय अन्तःसम्बन्ध शत्रुतापूर्ण बन्न गई जातीय सम्बन्ध अमानवीय, शत्रुतापूर्ण र असन्तुलित देखिन्छ । यी कथामा हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्थामा आधारित तत्कालीन सामन्तवादी समाज कथित उच्चजातीय हैकम, अहम्, चिन्तन र संस्कारयुक्त व्यवहारको भएकाले तत्कालीन सामाजिक जातीय व्यवस्थाभित्रको सम्बन्ध सुमधुर र सहज बन्न सकेको देखिँदैन । कथित उच्च जातको स्वार्थका लागि निम्नजात तथा जनजाति आफ्नो जीवन निर्वाह गर्न विवश रहेको कुरा देखाइएको छ ।

जातीय विभेद - 'पापको परिणाम' कथामा जातलाई नै आधार बनाई राज्यका स्रोत, साधन र पहुँचबाट विमुख गराइएको देखाइएको छ । 'हली' कथामा यौन शोषण गरेको, 'कामत', 'ऊ रुन थाल्यो' र 'को अटेरी ?' कथामा अपमान र घृणा गरेको, 'त्याग' कथामा वैवाहिक सम्बन्धमा अवरोध सिर्जना गरेको अनि 'खेतीको फल' र 'मर्स्याङ्दी' कथामा क्रुरतापूर्वक सजाय दिएर कथित उच्च जातबाट निम्न जात/जनजातिमाथि चरम जातीय विभेद गरिएको देखाइएको छ । समग्रमा उच्चजात भनिएकाबाट छुवाछुत र सामाजिक वञ्चितकरण गरी कानुनी आधारमा समेत विभेद गरेका कारण तत्कालीन सामन्तवादी उच्च जातीय सामाजिक विमर्शयुक्त समाजमा जातीय अन्तःसम्बन्ध असन्तुलित बनेको, कथित निम्नजात कथित उच्च जातबाट अधीनस्थ भई शक्तिहीन र

कमजोर अवस्थामा पुगेको देखाइएको छ ।

जातीय शोषण र उत्पीडन - 'पापको परिणाम', 'हली' र 'कामत' कथामा निम्नजातको पुख्र्यौली थातथलोमाथि उच्चजातले कब्जा जमाएर, 'को अटेरी ?' र 'ऊ रुन थाल्यो' कथामा निम्नजातलाई सामाजिक र शैक्षिक वहिष्करणमा पारेर, 'खेतीको फल' कथामा अमानवीय सजाय दिएर, 'त्याग' कथामा पुख्र्यौली थातथलो छोड्न बाध्य बनाएर र श्रमको शोषण गरी अपमान र घृणा गरेर र 'ऊ रुन थाल्यो', 'वेश्या' र 'हली', कथामा कथित उच्चजातले कथित निम्नजातमाथि दमन, शोषण र उत्पीडन गरेको हुनाले यी कथामा जातीय सम्बन्ध सुमधुर बन्न सकेको छैन । तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा उच्चजातीय सामन्ती प्रकृतिको सामाजिक-सांस्कृतिक प्रभुत्व र अधीनस्थताका कारण निम्न जाति सीमान्तीकृत अवस्थामा पुगेको छ । यी कथामा परम्परा र संस्कारकै रुपमा विद्यमान तत्कालीन उच्चजातीय अहङ्कार, दम्भ र प्रभुत्वका कारण निम्नजात/जनजाति शक्तिहीन र कमजोर बन्न पुगी चरम कथित उच्चजातीय शोषण, दमन र उत्पीडनमा परेको कुरा देखाइएको छ ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा लैङ्गिक प्रतिनिधित्व

प्रस्तुत लेखमा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वका लागि लैङ्गिक अन्तःसम्बन्ध, पितृसत्ता र लैङ्गिक हिंसा तथा लैङ्गिक विभेद, शोषण र उत्पीडनअन्तर्गत ३/३ वटा आधारबाट छनोट गरिएका सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

लैङ्गिक अन्तःसम्बन्ध - 'नासो' र 'छोरीको जात' कथामा तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्ताले नारीलाई सन्तान जन्माउने साधनका रुपमा उपयोग गरेर, 'समाजको अञ्चलमा' र 'दोषी को ?' कथामा विधवा अवस्थामा घृणा तथा अपमान गरेर, 'म लोग्ने हुँ' र 'त्यो पहाडी कन्या' कथामा नारीलाई पुरुष यौनभोगको साधन बनाएर र 'धाई', 'तीज' र 'सामाजिक क्रान्ति' कथामा निरीह नारीलाई मानसिक प्रताडना सिर्जना गरेर र श्रम शोषण गरेर गरेको अन्यायका कारण लैङ्गिक अन्तःसम्बन्ध परस्पर विरोधी र शत्रुतापूर्ण बनेको देखाइएको छ । तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्तात्मक सामाजिक विभेदयुक्त

संरचनाका कारण नारी र पुरुषबिचको लैङ्गिक सम्बन्ध असन्तुलित, विभेदजन्य र उत्पीडनकारी बनेको छ। यसबाट नारीको पारिवारिक र अन्तः पारिवारिक तथा सामाजिक-सांस्कृतिक सम्बन्धमा पुरुषको भूमिका नकारात्मक रहेको कुरा देखाइएको छ।

पितृसत्ता र लैङ्गिक हिंसा - 'नासो', 'छोरीको जात', 'समाजको अञ्चलमा', 'दोषी को?', 'म लोग्ने हुँ', 'त्यो पहाडी कन्या' 'धाई', 'तीज' र 'सामाजिक क्रान्ति' कथामा नारीमाथिको लैङ्गिक हिंसाको प्रमुख आधार तत्कालीन सामन्वादी सङ्कीर्ण सोच र व्यवहारबाट ग्रसित पितृसत्ता बनेको छ। पितृसत्ताको मुख्य आधारका रूपमा तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना रहेको छ। यी कथामा पुरुषले नारीमाथि गरेको विभेद, दमन र शोषणका कारण पुरुष र नारीबिचको लैङ्गिक अन्तःसम्बन्ध विचलित बनेको छ। पुरुषवादी स्थापित तत्कालीन विमर्शात्मक संरचना र घरेलु हिंसाका कारण नारीहरू नारकीय जीवन बिताउन विवश बनेको देखाइएको छ।

लैङ्गिक विभेद, शोषण र उत्पीडन - 'नासो', 'छोरीको जात', 'समाजको अञ्चलमा', 'दोषी को?', 'म लोग्ने हुँ', 'त्यो पहाडी कन्या' 'धाई', 'तीज' र 'सामाजिक क्रान्ति' कथामा तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्तात्मक विमर्शात्मक सामाजिक संरचनाका कारण पुरुषले नारीमाथि दमन, शोषण र उत्पीडन गरेको देखिन्छ। यी कथामा पुरुष र नारीबिचको लैङ्गिक सम्बन्ध विरोधाभासपूर्ण र अमानवीय रहेको देखिन्छ। तत्कालीन समाजमा विद्यमान साँघुरो सोच र व्यवहारयुक्त पितृसत्ताकै चिन्तनका कारण नारीहरू उपेक्षित, शक्तिहीन र कमजोर बनेको देखाइएको छ। उनीहरूको स्वतन्त्र लैङ्गिक भूमिका र अस्तित्व छैन। उनीहरूको जीवन पुरुषशासित र पराधीन रहेको देखाइएको छ।

प्राप्ति

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा वर्ग, जाति र लिङ्ग तिनै पक्षलाई उत्तिकै प्राथमिकताका साथ चित्रण गर्ने प्रवृत्ति कमै पाइएको छ। कुनै कथामा वर्ग, कुनैमा लिङ्ग तथा कुनैमा जाति चित्रणको प्रधानता रहेको छ। यी

कथामा उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि गरेको विभेद, दमन, शोषण र उत्पीडनका कारण वर्गीय सम्बन्ध विरोधाभासपूर्ण, शत्रुतापूर्ण, अमानवीय, असन्तुलित एवम् असमानतामूलक भएको छ। वर्गद्वन्द्व र सङ्घर्षका कारण उच्चवर्गले निम्नवर्गको हित चाहेको छैन। यी कथामा कथित उच्चजातले निम्न जातमाथि शत्रुतापूर्ण, अमानवीय र मानवहित प्रतिकूल व्यवहार गरेको देखाइएको छ। यसबाट यी कथामा शत्रुतापूर्ण जातीय सम्बन्ध प्रस्तुत भएको छ। यी कथामा कथित उच्च जातीय वर्चस्व छ र तल्लो जात भनिएका मानिसप्रति विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनकारी व्यवहार गरी उपेक्षा भाव प्रस्तुत गरिएको छ। यी कथामा पुरुषले नारीमाथि गरेको विभेद, दमन र यौनशोषण र हिंसाका कारण विभेदकारी र उत्पीडनकारी लैङ्गिक सम्बन्ध अमानवीय, असमानतामूलक र असन्तुलित हुन पुगेको छ। यी कथामा पुरुषले नारीमाथि चरम हिंसा र विभेदजन्य दुर्व्यवहार प्रदर्शन गरेको देखाइएको छ।

यी कथामा प्रस्तुत लैङ्गिक समस्याको मूल कारक तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्तात्मक विमर्शात्मक संरचनायुक्त वर्चस्व, प्रभुत्व, अहङ्कार र दम्भ रहेको छ। पुरुषमुखी लैङ्गिक सम्बन्ध र पितृसत्ताकै केन्द्रमा लैङ्गिक विचारधारा प्रतिनिधित्व गराइएको यी कथामा वैरभावपूर्ण लैङ्गिक सम्बन्ध, नकारात्मक लैङ्गिक भूमिका, नारीमाथि परम्परागत उत्पीडनकारी पितृसत्ताको वर्चस्व, पुरुष प्रभुत्व, अधीनस्थता, यौनहिंसा, दमन, शोषण, उत्पीडन र आपराधीकरणको चित्रण गरिएको छ। यी कथामा उच्चवर्गीय, उच्चजातीय, पुरुष पक्षीय र पितृसत्तात्मक अधीनस्थता र प्रभुत्वको चित्रण छ र त्यो शक्ति, सत्तासम्बन्ध र सामाजिक-सांस्कृतिक पहुँचका आधारमा उच्च वर्गीय, उच्चजातीय र पुरुष प्रधान नै रहेको देखाइएको छ। तत्कालीन सामन्ती उच्च वर्गीय, उच्चजातीय तथा निम्नवर्गीय, निम्नजातीय चिन्तन, चरित्र, तिनका कार्य र व्यवहारको प्रतिनिधित्व गराइएको सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा निम्नवर्गीय र निम्नजाति/जनजाति पुरुष र अबला नारी उत्पीडनका यथार्थतालाई सजीव रूपमा प्रतिनिधित्व गराइएको छ। यी कथामा वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक अन्तःसम्बन्धको निर्माणमा तत्कालीन समाजमा स्थापित सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना मुख्य निर्णायक रहेको छ।

निष्कर्ष

नेपाली समाजमा विद्यमान तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनाका कारण उच्चवर्गले निम्नवर्गको जायजथा कब्जा गरेर, षड्यन्त्रपूर्वक सम्पत्ति र घरबास हडपेर, श्रमको शोषण गरेर, घृणा गरेर, हत्या गरेर र जेल हालेर निम्नवर्गमाथि गरेको अन्याय र अत्याचारका कारण वर्गीय सम्बन्ध शत्रुतापूर्ण बनेको छ। त्यो वर्गीय सम्बन्ध अमानवीय र असन्तुलित प्रकृतिको छ। यी कथामा अमानवीय, असन्तुलित र शत्रुतापूर्ण वर्गीय सम्बन्धलाई प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र, तिनका कार्य तथा घटनाको प्रस्तुतीकरण भएको छ। नेपाली समाजमा विद्यमान तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनाका आधारमा निर्मित ज्ञानको स्थापना र प्रसारण भएका कारण सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रस्तुत निम्नवर्गीय पात्रमा आफ्नो वर्गीय हित र वर्गसङ्घर्षको चेतना प्रकटीकरण हुन नसकेको, वर्गीय हित र वर्गसङ्घर्षको चेतनाको उदय भए तापनि उच्चवर्गीय दमनका कारण त्यो सार्थक निष्कर्षमा पुग्न नसकेको अनि निम्नवर्गीय हित, सङ्घर्ष र चेतना पनि विभाजित भएको अवस्थाको चित्रण गरिएको छ। तत्कालीन सामन्तवादी उच्चवर्गीय अहम्, वर्चस्व, दम्भ र प्रभुत्वका कारण उच्चवर्गीय हित र सङ्घर्षको चेतना संरक्षित बनेको हुनाले निम्नवर्गको हित, सङ्घर्ष र चेतना कमजोर भई सर्वांगीय र विरोधी वर्गीय हित र चेतना असन्तुलित र अमानवीय बनेको देखिन्छ। आफ्नो वर्गीय स्वार्थकै कारण उच्चवर्गले निम्नवर्गको कति पनि हित चाहेको देखिँदैन। यस्तो हुनमा तत्कालीन समाजमा विद्यमान उच्चवर्गीय अधीनस्थता, वर्चस्व र स्वार्थ मुख्य कारकका रूपमा रहेको देखिन्छ। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा तत्कालीन समाजमा विद्यमान उच्चवर्गद्वारा स्थापित ज्ञान, सत्ता, शक्ति, प्रभुत्व, वर्चस्वकै कारण वस्तुको उत्पादन, उपभोग र वितरणका साधनमाथि उच्चवर्गीय अधीनस्थता रहेको हुनाले निम्नवर्गमाथि अमानवीय ढङ्गको अत्याचार, विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडन भएको देखिन्छ। यसो हुनमा तत्कालीन समाजमा स्थापित सामन्ती ढाँचाको विमर्शात्मक संरचना नै मुख्य कारण हो। यी कथामा उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि उत्पीडनकारी र दमनकारी व्यवहार मात्र गरेको छैन चरम अधीनस्थ अवस्थामा पुऱ्याई सामाजिक प्रभुत्व

पनि कायम गरेको छ। उच्चवर्गकै कारण निम्नवर्ग व्यक्तिगत र सामाजिक न्याय, श्रमको मूल्य र सत्तासम्बन्धबाट वञ्चित हुन गई चरम विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनमा परेको देखिन्छ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा जातलाई नै मुख्य आधार बनाएर राज्यका स्रोत साधन र पहुँचबाट विमुख गराएर, सामाजिक, आर्थिक र प्रशासनिक क्षेत्रबाट एकल्याएर, यौनहिंसा तथा श्रमको शोषण गरेर, अपमान र घृणा गरेर, वैवाहिक सम्बन्धमा अवरोध सिर्जना गरेर, क्रूरतापूर्वक सजाय दिएर र सामाजिक वहिष्करणमा पारेर तत्कालीन सामाजिक संरचनामा कथित उच्च जातले निम्नजात/जनजातिमाथि अन्याय र अत्याचार गरेको हुनाले जातीय अन्तःसम्बन्ध शत्रुतापूर्ण बन्न गई अमानवीय, शत्रुतापूर्ण र असन्तुलित बनेको देखाइएको छ। तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनायुक्त जातीय समाजमा कथित उच्चजातिका मानिसले निम्नजात भनिएकाको पुर्ख्यौली थातथलोमाथि कब्जा जमाएर, सामाजिक र शैक्षिक वहिष्करणमा पारेर, अमानवीय यातना दिएर र पुर्ख्यौली थातथलो छोड्न बाध्य बनाएर दमन, शोषण र उत्पीडन गरेको हुनाले जातीय सम्बन्ध सुमधुर बन्न सकेको छैन। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा जातीय सम्बन्ध असन्तुलित बन्दा निम्नजात कथित उच्चजातको बलशाली वर्चस्व र प्रभुत्वबाट अधीनस्थ भई शक्तिहीन र सीमान्तीकृत अवस्थामा पुगेको छ। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक सामाजिक संरचनामा कथित उच्चजातीय सामन्ती प्रकृतिको सामाजिक-सांस्कृतिक वहिष्करण, प्रभुत्व, दम्भ, अहङ्कार, वर्चस्व र अधीनस्थता, असमानतापूर्ण र विभेदकारी जातीय दुर्व्यवहार, घृणा, उपेक्षा तथा उत्पादन, उपभोग र वितरणका साधनको परिचालन र श्रमको मूल्य निर्धारणमा उच्चजात भनिएकाकै वर्चस्व कारण निम्नजाति/जनजाति सीमान्तीकृत अवस्थामा पुगेको छ। यसबाट सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा कथित निम्नजाति/जनजाति शोषण, हिंसा, अधीनस्थता, भेद, आपराधीकरण र उत्पीडनको दायराभन्दा माथि उठ्न सकेको देखिंदैन।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा नारीलाई सन्तान जन्माउने साधनका

रूपमा उपयोग गरेर, विधवा अवस्थामा घृणा तथा अपमान गरेर, यौनभोगको साधन बनाएर, मानसिक प्रताडना सिर्जना गरेर र श्रम शोषण गरेर पुरुषले नारीमाथि गरेको अन्यायका कारण लैङ्गिक सम्बन्ध परस्पर विरोधी र शत्रुतापूर्ण बनेको छ। त्यसकारण यी कथामा प्रस्तुत लैङ्गिक सम्बन्ध असन्तुलित, अमानवीय र विभेदजन्य बनेको देखिन्छ। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा नारीमाथिको लैङ्गिक हिंसाको प्रमुख आधार पितृसत्ता बनेको छ भने त्यसको पनि आधारका रूपमा तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक सामाजिक संरचना रहेको छ। यी कथामा पितृसत्ताका पुरुषले अबला नारीमाथि गरेको विभेद, यौनहिंसा, दमन, शोषण र उत्पीडनका कारण नारीहरू अबला, निरीह, शक्तिहीन र कमजोर बनेको देखाइएको छ। यी कथामा नारीहरूको स्वतन्त्र लैङ्गिक भूमिका र अस्तित्व देखिंदैन। यी कथामा पुरुष र नारीबिचको लैङ्गिक सम्बन्धमा विरोधाभासपूर्ण अमानवीय अवस्था देखिन्छ। यसले गर्दा पुरुष र नारीबिचको लैङ्गिक सम्बन्ध विचलित असमान र शत्रुतापूर्ण बनेको छ।

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा मानिसको प्राकृतिक लिङ्गका विपरीत सामाजिक-सांस्कृतिक आधारमा निर्मित विभेदकारी लैङ्गिक सम्बन्ध स्थापित भएको छ। त्यसले पारिवारिक र सामाजिक सत्ता पुरुषका हातमा सुम्पिएर असमान लैङ्गिक सम्बन्ध निर्माण गरेको छ। तत्कालीन विमर्शात्मक सामाजिक संरचनामा रहेका कतिपय परम्परागत सांस्कृतिक मान्यताहरूले पनि नारी र पुरुषको सम्बन्धमा असमानता ल्याएका छन्। उत्पादनका साधन, उपभोग, वितरण प्रणाली र श्रमको मूल्य निर्धारणमा नारीको सहभागिता शून्य भएकाले नारीहरूको अवस्था अधीनस्थ बनेको देखाइएको छ। सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा नारीको प्रतिरोध शक्तिलाई कमजोर तुल्याएर उनीहरूलाई अबलाका रूपमा स्थान तय गरिएको छ। पितृसत्ताका आडमा नारीको शरीरलाई भोगको साधनका रूपमा उपयोग गरिएको छ। परम्परागत मान्यता, रूढि, अन्धविश्वास, कुसंस्कार र सांस्कृतिक मूल्यलाई नारीविरोधी ज्ञानका रूपमा निर्माण, विकास, विस्तार र प्रसारण गरी दमन, शोषण र उत्पीडनका लागि बलियो आधार निर्माण गरिएको छ। नारीमाथि पुरुषबाट

गरिएको विभेद, यौनहिंसा, दमन र शोषणलाई तत्कालीन कानून, प्रशासन तथा सामन्ती स्वरूपको विमर्शात्मक सामाजिक संरचनाका माध्यमबाट वैधता प्रदान गरिएको छ ।

योगदान/उपादेयता

सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रतिनिधित्वसम्बन्धी ज्ञानको नव प्रतिपादन यस शोधको मुख्य प्राप्ति हो । सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाको स्टुआर्ट हलको मान्यता प्रतिनिधित्वका आधारमा वस्तुगत रूपमा विस्तृत अध्ययन नभएका परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत शोधमा सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक प्रतिनिधित्व सघन रूपमा भएको छ भन्ने ज्ञानको स्थापना गरिएको छ । निम्नवर्गमाथि उच्चवर्गीय उत्पीडन, निम्नजात/जनजातिमाथि उच्चजातीय प्रभुत्व, अहङ्कार र अधीनस्थता तथा सोभा नारीमाथिको सामन्तवादी पितृसत्तात्मक पुरुष दबदबालाई प्रतिनिधित्व गराइएको हुँदा सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथाको प्रस्तुत अध्ययन पितृसत्तात्मक परम्परामा सुधार गर्न प्राज्ञिक योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

यसका साथै नेपाली साहित्यमा प्रतिनिधित्वको विश्लेषणका दृष्टिले यो पहिलो शोध भएकाले यस शोधका अनुगमका आधारमा जुनसुकै साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्ने आधार तथा ढाँचा निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ र यो पनि प्रस्तुत शोधकार्यबाट पुग्न जाने प्राज्ञिक योगदान हो । यसअन्तर्गत सांस्कृतिक अध्ययनको मूल आधारका रूपमा रहेको स्टुआर्ट हलद्वारा प्रतिपादित प्रतिनिधित्वअन्तर्गतका वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक सिद्धान्तलाई प्रतिनिधित्वको सन्दर्भबाट सर्वप्रथम सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा केन्द्रित गरी विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली समाजमा उत्पीडित वर्ग, जाति र लिङ्गका प्रतिनिधित्वबारेको बहस प्रारम्भ भई सोहीअनुरूपको समावेशी पद्धतिमा आधारित समालोचकीय मान्यताको खोजी भइरहेका समयमा प्रस्तुत शोधकार्यले त्यस आवश्यकतालाई पूरा गर्ने विश्वास गरिएको छ ।

त्यसैगरी नेपाली समालोचनामा वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक विषयलाई नेपाली कथामा प्रयोग तथा त्यसको प्रायोगिक आधार निर्माण गरी यसलाई प्राज्ञिक

समालोचकीय मूल्य प्रदान गर्ने काम प्रस्तुत शोधकार्यले गरेको छ। कथा विधाबाहेक साहित्यका अन्य विधामा आधारित भई गरिने प्रतिनिधि अध्ययनका लागि प्रस्तुत शोधकार्यले आवश्यक निर्देश प्रदान गर्छ, भन्ने अपेक्षा गरिएको छ।

सन्दर्भसामग्री

- आचार्य, बलराम (२०६२), *सामाजिक संस्था र प्रक्रियाको समाजशास्त्रीय विश्लेषण*, काठमाडौं : नेसनल बुक सेन्टर ।
- कारचेदी, गागलिल्लो (सन् १९९९), *वर्ग विश्लेषण और सामाजिक अनुसन्धान* (अनु. कृष्णकान्त मिश्र), दिल्ली : ग्रन्थ शिल्पी ।
- कार्की, दलभञ्जन (२०१६), *मामाघर*, काठमाडौं : गणेशप्रसाद शर्मा र रत्नप्रसाद पराजुली ।
- किरण, मोहन वैद्य (२०६७), *मार्क्सवादी दर्शन*, काठमाडौं : प्रगतिशील अध्ययन केन्द्र ।
- गिरी, अमर (२०७०), 'सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा', *भृकुटी* १९, पृ. ११-४६ ।
- चापागाई, कृष्णप्रसाद (२००८), *टुक्राटाक्री*, काठमाडौं : कृष्णप्रसाद चापागाई ।
- चैतन्य (२०७०), 'समकालीन बुर्जुवा दर्शन र सांस्कृतिक अध्ययन', *भृकुटी*, १९, पृ. १४३-१६५।
- ढुङ्गेल, मुकुन्द (२०१६), *नसोचेका कुरा*, काठमाडौं : लेखक स्वयम् ।
- तिवारी, भीमनिधि (२०१०), *नेपाली सामाजिक कहानी*, साहिँलो भाग, काठमाडौं : नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति ।
- दास, प्रभाकरलाल (२०५७), *लैङ्गिक अध्ययन*, काठमाडौं : ऐरावती प्रकाशन ।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०३२), *लक्ष्मी कथासङ्ग्रह*, सम्पा., काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

- पाण्डे, ज्ञानु (२०६९), *नेपाली उपन्यासमा लैङ्गिकता*, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- प्रसाई, तेजबहादुर (२०१२), *२००७ साल, दोस्रो संस्क.*, काठमाडौँ : उन्नयन प्रकाशन ।
- विष्ट, दौलतविक्रम (२०१५), *गालाको लाली*, काठमाडौँ : नेपाल भारत मैत्री संघ ।
- ब्राह्मण, पूर्णप्रसाद (२००७), *फिल्का*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भँडारी, माधव (२०२५), *गाउँघर*, इलाम : चन्द्रप्रसाद उपाध्याय घिमिरे साहित्यशास्त्री ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७), *आधुनिक नेपाली उपन्यासको सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) विश्लेषण*, काठमाडौँ : भुँडी पुराण प्रकाशन ।
- भद्रा, चन्द्रा (२०६७), *लैङ्गिक अध्ययन*, सम्पा., काठमाडौँ : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- भुसाल, घनश्याम (२०६४), *आजको मार्क्सवाद र नेपाली क्रान्ति* काठमाडौँ : नेपाली अध्ययन केन्द्र ।
- भुसाल, वेदुराम (२०६८), *नेपालमा प्रचलित दार्शनिक चिन्तनहरू*, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- मल्ल, कृष्णबम (२००९), *गुरुजीको मलामी*, सम्पा., बनारस : नेपाली साहित्य मण्डल ।
- मल्ल, कृष्णबम (२०१६), *देवता*, काठमाडौँ : नेपाल एकेडेमी ।
- मार्क्स, कार्ल र एङ्गल्स, फ्रेडरिक (सन् १८४८), *कम्युनिस्ट पार्टी का घोषणापत्र*, मास्को : प्रगति प्रकाशन ।

मैनाली, गुरुप्रसाद (२०२०), *नासो*, काठमाडौं. सामुदायिक प्रिन्टर्स प्रा.लि. ।

येर्माकोबा र रान्निकोब (सन् १९८८), *वर्ग और वर्गसङ्घर्ष क्या है ?* (अनु. सुरेन्द्र कुमार), मास्को : प्रगति प्रकाशन ।

रिड, एबलिन (२०४२), *नारी : जात ?, वर्ग ?? या उत्पीडित लिंग ???*, (अनु. पारिजात), काठमाडौं : पारिजात ।

रेग्मी, कोशराज (२०१२), *को अटेरी ?*, चैनपुर : जनसांस्कृतिक सभा ।

रेग्मी, रामराज (२०६०), *मानव समाजको रूपान्तरण*, पोखरा: सामुदायिक विकास प्रतिष्ठान ।

शर्मा, शशिकला (२०१६), *उसको सुरुवाल*, काठमाडौं : साहित्य सेवा सदन ।

श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न*, काठमाडौं : डिस्कर्स पब्लिकेसन ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०७०), *नेपाली कथा र कथाकार*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

श्रेष्ठ, पूर्णदास (२००१), *धानको बाला*, बनारस : नेपाली साहित्य मण्डल ।

सर्वहारा, कृष्णप्रसाद (२०१२), *दुई छेस्का सलाई*, काठमाडौं : विप्लवी पुस्तकालय ।

सर्वहारा, कृष्णप्रसाद (२०१६), *द्वारकी केटी*, काठमाडौं : विप्लवी पुस्तकालय ।

सिंह, कवीन्द्रमान (२०१०), *विरहिणी*, पाल्पा : हरिहरप्रसाद प्रधान ।

Barker, C. (2000). *Cultural studies: Theory and practice*. Sage Publication.

Beteille, A. (1996). *Caste, class and power*. (3rd Ed.). Oxford University Press.

Bhasin, K. (2000). *Understanding gender*. Paul's Press.

Faucult, M. (1980). *Power/Knowledge*. Pantheon.

Gramsci, A. (1996). *Selections from the prison notebooks*, Hindi Edition,

- (translated by hoare and Geoffrey Nowell Smith). Orient Longman.
- Hall, S. (Ed.), (1997). *Representation*. Sage Publication.
- Lukes, S. (1974). *Power: A radical view*. Macmillan Press.
- Maciver, R.M., Page, C.H. (1996). *Society and introductory analysis* (8th Ed). Macmillan.
- Mills, C. W. (1956). *The power elite*. Oxford University Press.
- Mosee, J. C. (1993). *Half the world half a chance*. Oxfam Publishing GB.